

SALVADOR ESPRIU

ESPRIU

Ara fa deu anys de la mort del poeta, un aniversari -vés per on- quasi clandestí.

Pero «Assaig» no vol ser còmplice del silenci dels mandarins; oferim, doncs, als nostres lectors, com homenatge a l'home que «ens va salvar els mots», un recull d'algunes lletres inèdites que ens descobreixen (irònic, sorneguer... a voltes mal parlat!) un dels seus rostres menys conegut, a la espera d'una publicació més aprofundida.

Hi afegim, amb el mateix esperit, un dossier de les repercussions (crítiques i altres textos) que els «espectacles Espriu» de Ricard Salvat tingueren a la seva època.

Barcelona, 5-XII-60.

Sr. Ricard Salvat.
Ciutat.

Molt estimat amic Salvat,

Encara que de paraula he donat ja les gràcies a tots vostès, vull que quedi constància escrita del meu profund agraïment envers tots els qui han col.laborat en la dramatització de "La pell de brau", sense preeminències ni distincions. Car una de les coses més notables que vostès han aconseguit és aquest extraordinari treball d'equip, tan disciplinat i reflexiu, sense caure mai, però, en cap mena de rígid germanisme, ans conservant tothora l'aire amistós i lleuger que ens és tan grat a tots nosaltres. Els felicito sincerament i molt cordialment i li prego que li doni aquí per reproduïts tots i cada un dels noms de les dues senyoretetes i dels senyors que amb tanta voluntat i eficàcia han "corporitzat" els meus versos i els faci arribar una altra vegada el meu agraït aplaudiment. Quant als meus estimats amics professorals i a vostè, la meua ploma d'etern aprenent no gosa estergir una altra cosa que: "Moltes gràcies!". Bon Nadal. Una abraçada del seu afm.

Espriu.

* * *

Epigrama nadalenc 1963

"Tens bona voluntat? a canvi, rep la pau"
acomplint la promesa, que trobo natural,
al cap del President endinyen un cacau,
d'enlaire estant, pocs dies abans d'aquest Nadal.

L'autor: C. i O.
(segons sospites)

Shalom Ben Shelomó Ben Gabirol el Sinerí,
"imputado y querellado", felicita al seu estimat,
monró les círies de l'ardinyipen de cresorné
i li desitja potra i parné en els seus tractes
amb els lentrés.

Peremptòriament, moltes gràcies per la seva felicitació. Imagini's les meves "vacances"! De tota manera, aquests tres o quatre dies m'han provat. Malgrat el seu permís, li retorno la carta d'en Llompart, el contingut de la qual ja coneixia per vostè. Sospito, per les seves mateixes, que n'hi ha una altra, la "segona", i que vostè m'ha enviat, per distracció, la "primera", oi? Que li vagi bé "la Fira" i no el facin suar ni enrabiar massa, tots plegats. Quant a "Antígona" i etc., estic a la seva disposició. Celebro la seva voluntat de polir gramaticalment el català i ha escollit el millor mestre (mestressa) imaginable. Hikmet és de segur un gran poeta, però voldria aprofundir-ne el tast. No m'importa en absolut la qualitat del paper de la seva carta. Ella és molt bona, i vosté una gran persona i això tan singular i infreqüent que només es diu amb la paraula "amic". Una cordial abraçada, mentre espero de reveure'l ben aviat.

SALOM / 24-VIII-63

P.S. - Allò de l'any, fina conya!

* * *

Barcelona, 7 d'agost de 1965.

Sr. Ricard Salvat.

Ciutat.

Molt estimat amic Salvat,

Li retorno el document que em va deixar, que m'ha estat molt útil i oportú, car pretenien embarcar-me en l'aventura de la publicació a què en ell s'al.ludeix: això, que quedí estrictament entre vostè i jo. De tota manera hi he d'afegir, per ser just, que crec que els de l'exili toquen campanes, ni fan ni deixen fer i, en general, no tenen ni la més petita autoritat moral i la varen perdre assassinant o deixant assassinar, cremar i robar del 36 al 39. I, a més, varen perdre per estupidesa i per covardia: aquesta és la meva visió. Cal, políticament, fer foc nou, partir de zero, no d'en Tarradellas, en ell mateix una bona persona. I l'essència o l'ànima, o el que sigui, del país l'hem mantinguda i l'hem salvada (potser) nosaltres, és a dir, quatre intel.lectuals que ens hem quedat, que no hem claudicat i que hem treballat. I ve-li aquí. A més, per sort o per desgràcia, el món del 65 no té res a veure amb el del 39. Desitjo que aquests dissortats i culposos vells no tornin. Almenys, no com a grup. Que es vinguin a morir al país, un per un, i que callin. I que deixin fer als joves, no a nosaltres, que hem mantingut, sinó a vostès, que han de realitzar i construir, probablement sobre premises socialistes, com més avançades millor. Però amb diàleg i amb un absolut i autèntic respecte per al sentiment religiós. Tan intel.ligent o tan idiota és ser ateu com religiós. Tan idiota o tan intel.ligent és ser religiós com ateu. Mentre no es vegi

clar en aquestes dues o tres senzilles tecles de la més elemental convivència humana —i sobretot ibèrica—, som uns infectes bosquimans, i que els pobles em perdonin. Per molt Brecht, i Sartre, i Joan XXIII, i Antonioni, i la p. que els hagi parit, que hom remeni i citi. I pararem sempre, d'una faisó (T J) inevitable, en l'opressió, en la tirania, en la sang i fetge (i ceba) de porc, en el crim. I deixi que li digui que aquest és la mica de testament polític d'un cert Salom de Sinera. Guardi'l, en qualitat de marmessor.

Sobre el seu llibre, allò que l'altre dia no vaig recordar: no explica prou, ni defineix (si és que es pot), ni queda clar, per tant, el moviment expressionista. Crec que ha d'aprofundir i precisar aquest capítol. Per cert, que recordo que, quan era jove, tallaven el bacallà per snobisme mundial els Hasenclever, els Kaiser, etc. Com ara Brecht. Kaiser, sobretot (i a l'Espanya castellano-americana Benavente), era un nou Shakespeare, el qual té, a cada generació, un alter ego que sol acabar en la més pudent(a) i gratu(i)ta de les llufes. "Vivirt para vert".

La senyoreta A. C. és un ser gairebé mitològic. Dimecres o dijous em va telefonar i no em va trobar. Se li va dir que ho tornés a provar a les nou del vespre. Hi va convenir. Mentrestant, vaig encarregar a la Tana i a la meva cunyada que, quan cridés de nou, li notifiuessin que tenia a la seva disposició les proves corregides, a la porteria, des del dilluns. "Nunca más se supo". Li previnc que, si per la barroeria, la inconsciència, l'estupidesa i la pèssima educació d'aquest c. foll, surt el seu article sense les meves correccions i, per tant, fet una merda, no ho perdonaré a la tal senyoreta, per anys que passin. Per mi, haurà acabat.

Edicions 62, manuscrit Ariadna. Comencen les vacances, col·lectives (tanquen la casa), el dissabte, 14-VIII. No tornen fins el dijous, 2-IX. Vaig parlar amb el senyor B. E.. De "vós" a tot drap, etc. Feixuc. Em penso que és millor, fins i tot convenient, de no lliurar a la 62 el meu manuscrit fins a l'acabament de llurs vacances. Per tant, no s'hi amoiïni, manipuli'l amb tota calma i tranquil·litat i no deixi que me'l embrutin ni me'l perdin, que m'obriria l'alternativa de l'assassinat o del hara-kiri. Amb tots els punts sobre les is que el mot i el cas comportin.

Ahir vaig veure en Felip Cid. Em va llegir una narració més madura i més planera del que em pensava. Però ha de treballar molt, és clar. És molt bon noi. La malaltia literària li ha agafat, però, massa fort. "Ma non è una cosa seria". Més ben dit, ho és tant, que has d'aprendre a riure-te'n des del llombrígol, si és que no et vols escarxar.

I res més per avui. Una abraçada del seu afm,

ESPRIU

() Abans era "gratuita". Ara em penso que és "gratuïta", però no ho puc verificar, dispensi'm.

Barcelona, 23 de maig de 1969.

Sr. Ricard Salvat
Barcelona,

Molt estimat amic,

Com vaig riure ahir amb la anècdota del Comandant portuguès! En pot fer un conte extraordinari.

No vàrem tenir temps, tanmateix, ni d'encetar una veritable conversa. Dispensí'm si el vaig entretenir una mica a última hora, quan ja se n'anava. Espero que la seva senyora i la Isabel i en Josep Maria Castellet m'ho varen perdonar. No eren encara, però, dos quarts d'onze quan ens vàrem acomiadar. Vaig trametre, per encàrrec seu, el contingut d'aquests verbs als meus germans i a la Tana, els quals el saluden també molt cordialment.

Em sap molt de greu, per ella mateixa, la frase que a l'últim moment vostè em va recordar que jo havia dit, independentment del seu innocentíssim context i hagin els que hagin estat la seva exacta formulació i el seu matís, que ja no puc reproduir. Va ser dita, això sí, en un moment de cordialitat envers uns determinats senyors i com a aplaudiment i encoratjament d'un concret i molt notable esforç, no contra ningú en particular sinó com a esment, a un molt modest i mediocre nivell, de la mesquinesa proverbial del país. Quant a vostè, tan generós i habitant d'unes altres i molt més enlairades esferes, no sols no l'afectava ni el podia afectar gens ni mica (tan poc com a Piscator, per exemple, o a un hipotètic "morador de Sirius), sinó que en la seva intenció l'homenatjava davant tothom i en primeríssim terme, perquè estem en absolut d'acord, ho sap prou bé, amb el criteri de la meva germana, opinió que es recolza en l'estricta objectivitat i que no és sinó un reflex de l'evidència mateixa. A mi l'espectacle em va agradar, i fins i tot molt, en bona part, potser, per l'extraordinària bellesa dels textos bíblics, amb els quals estic tan familiaritzat. Comprenc, però, que vostè se senti una mica tip de veure reiteradament reproduïda, amb més o menys traça, la seva lliçó, pel mateix motiu que a mi em cansa de topar arreu amb l'eco dels meus versos. Ara, que això prova que un hom deixa solc (és indiferent que el detall sigui o no reconegut) i que ha format una escola. En el cas de vostè, això és l'evangeli. De tota manera, he de vigilar, pel que es veu, i contra el meu temperament, molt i molt el que dic, prescindint de la meua sempre bona i recta intenció. Però això comporta el perill de reduir-me al silenci o d'haver d'adoptar un paper de fricandó, de met o d'enze. I ni així no puc estar segur ni tranquil. Més sinceres ganes de complaure a tothom i de no molestar ni entrebancar ningú, ni de fer-li ombra, no les puc tenir, però resulta que al capdavant capgiren el sentit del que dius o fins i tot s'ho inventen. Sí, després de formular un gran elogi literari d'una persona (es tracti de qui sigui), afegeixes, sense cap acrimònia, que és una mica pesat i força vanitós, i això, que ni se t'acut que es pugui reproduir, t'ho repeteixen amb la més inexacta i dolenta de les

males baves que càpiga imaginar, que cal fer? Refugiar-se al desert o a la Trapa? Perquè qualsevol comentari, per innocu que sigui, esdevé impossible. I ni així pots respirar, perquè s'inventen, si ve a mà, declaracions i judicis, per l'estil d'aquells que a Oviedo no vaig fer a ningú, perquè amb ningú no vaig parlar. Li asseguro que estic de debó entristit, preocupat i fastiguejat.

Tinc la impressió que ahir no havia d'haver-li llegit aquella narració-declamació, que la lectura va ser importuna. Vostè estava visiblement cansat, i jo també, ho semblés o no. A més, hi havia l'angúnia de l'hora (va durar una mica més del que comptava) i les dificultats de l'esborrany. No ho vaig llegir, per tot plegat, gens bé, però vaig veure que, malgrat tot, vostè se'n feia prou càrrec. Ja sap la meva obsessiva i maniàtica pulcritud. En aquest cas, però, com li vaig explicar, havia lliurat l'original-manuscrit als del "Tarot" i, sobre targetons-quartilles sencers i nets però deixats de banda per algun motiu o un altre vaig incorporar, amb una lletra tot just apuntada -en previsió d'algun risc de pèrdua parcial o total del text en mans dels del "Tarot"-, les frases i mots retocats que havien passat a formar part del text definitiu. Feia dies que no ho llegia, i endevinava, més que no veia, el contingut del laberíntic manuscrit. Lamento haver-li-ho encolomat en aquestes circumstàncies, però havíem quedat en això, i altrament jo volia veure quin efecte li feia la meva prosa, i etc. Li asseguro que és un treball molt difícil, o almenys a mi m'ha costat molt. Quan els del "Tarot" em donin els condignes exemplars impresos, que serà aviat, ja li n'enviaré algun. Si els del repetit "Tarot" m'ho permeten, perquè ho he realitzat per a ells, m'agradaria de dedicar-li l'estranya narració o el que sigui, si vostè no hi té res a dir. Em sembla que a vostè li fóra molt fàcil d'escenificar-la i que podria fer bonic. Per[ò] això, és clar, queda ben a part del meu desig de dedicar-li la petita però ambiciosa peça, si vostè no hi posa cap inconvenient. En el meu projecte, serà un dels elements que han d'integrar el conjunt de "les ombres".

Assumpte Dra. Faccio. Donada la rara i per a mi ja incomprendible actitud d'aquesta senyora —a qui estic i estaré sempre, d'altra banda, tan agraït—, crec que és preferible que vostè continuï tenint la còpia de la seva excel.lent traducció de la "Ronda". L'adreça d'Adele Faccio és: "Via Andrea Costa, 31. 20131 Milano". No crec, però, que per ara en tregui l'entrellat.

Per més que he intentat de recordar-los, no li puc precisar els dos textos ja traduïts per la Dra. Sander. No he trobat —i deu ser destruïda— la carta, de data ja molt reculada, en la qual me'n parlava i ja sap que, des del trauma de la Guerra Civil, jo guardo ben poques coses. És segur que un d'ells es tracta d'un Valle-Inclán, però no li puc afegir res més. Quant a tot l'aldarull d'en Leininger, etc., carta blanca. Encara que amb presses i d'una manera baldejant i premiosa, m'afiguro que ahir ja ho vàrem deixar prou escatit. Des d'Alemanya, vostè, però, me'n farà, si li plau, cinc cèntims, més que res per satisfer la meva tafaneria.

Si la hipoteca del meu temps i de la salut m'ho permet, posaré ara de nou fil a l'agulla de la "Ronda" i no pararé fins a enllestir-la. Quan vostè torni, ens la

mirarem. Espero que per setembre-octubre en Salinas la pugui tenir a punt d'edició.

Per les notícies fidedignes que li vaig indicar i que vostè em va confirmar, em fa basarda la visió de l'espectacle que vàrem comentar. Em temo, tanmateix, que no tinc més remei que passar per aquesta prova. Déu m'ajudi, i l'àngel bo —que deien els vells—.

Aquesta carta és només una glosa de la conversa d'ahir, amb l'afegitó d'alguns extrems que calia aclarir o precisar. Al bolígraf queda una inacabable resta de temes: política, llibres, Portugal, els seus propòsits, la realització aquí del "Castelao" i moltes coses més que em varen quedar al sac. Però prou per aquí. No em contesti, naturalment, però digui'm, si pot, adéu per telefon. Records a la Núria i petons a la Neus. una abraçada del seu afm.

Esprui.

* * *

Barcelona, 18 d'agost de 1969.

Sr. Ricard Salvat.
Tortosa.

Molt estimat amic,

Gràcies a Déu que ha sabut notícies de vostè! El seu silenci em començava a preocupar una mica. M'apresso a afegir, però[,] que l'entenc perfectament.

La postal-salutació col.lectiva des de Freiburg va ser rebuda al seu moment i contestada de seguida, a l'adreça de la Dra. Sander. Tanmateix, vostè ja no hi era i, pel que dedueixo dels seus mots, no hi va tornar.

Prou sap que no m'hauria molestat gens ni mica, ans al contrari, si m'hagués trucat, en passar per Barcelona, al meu telèfon, però comprenc que tinguéss pressa a veure la seva maquíssima nena. Em fa molt content tot el que em conta d'ella. Un any ja! Tota una personeta. Que a ella, al seu pare i a la seva germana els provi al màxim la llarga estada a Sant Carles, una mica fatigosa, pel que veig, per a la Núria. Vostè fa ben fet de no bellugar-se massa i de treballar en la seva segona tesi, un afer absurd. El tema és molt interessant, però cau fora dels meus estudis. En sé a un normal nivell universitari, però no li podré servir més que de bocabadat oient. Tinc por que no podrà espigolar massa influències serioses a Catalunya. Sí, Narcís Oller i etc., però un etc. molt curt i poc valuós. És possible, però, que m'equivoqui. És clar que això del Naturalisme es pot estirar com una goma americana de mastegar.

És del tot lògic el que em diu sobre l'assumpte "Esther". Ja m'ho acabarà de contar. Li trameto el conte-declamació de què em parla. Com veurà, el vaig fer dur a casa seva (escarmentat no em vaig fiar del servei de correus ni de la

corresponent certificació), però no hi havia ningú. Per tant, l'he guardat fins que esbrinés la seva "ubicació", com diuen els argentins i altra gent de mal viure. Si li plau, ja me'n farà cinc cèntims.

Després de mesos i mesos de no tocar-la, degut a diverses i molt desfavorables circumstàncies —que en part ja coneix—, ara ja treballo en la versió de la "Ronda", hi treballo com un negre, malgrat l'horrible calor. Espero que pel setembre —si no sobrevénen nous entrebancs i distorbs [és destròbs]— li podré ensenyar la feina feta, potser enllestida del tot. En descàrrec meu, li faig avinent que vostè ha estat sempre fora i que ens ho hem de mirar entre tots dos (amb l'ajut de la senyora Tineo), perquè vostè ha d'aprovar la meva fangada. Sense caure en optimismes, és lícit de conjecturar que per l'octubre en Jaime Salinas tindrà el maó.

"Laia": no m'arriba la camisa a la pell. Ritme de Barcelona: en visc molt allunyat. La meua salut: ziga-zagues, com sempre. Cap interès.

Llegiré el nou llibre d'Eliot que em recomana. L'altre em va interessar sobre tota ponderació. No he fet vacances i potser no en faré. Llegeixi "Orígenes en Àfrica", una mica tarambanot però molt divertit i ple de suggeriments. Passo les seves amables salutacions a la Tana i els meus germans. Corresponc amb unes altres no menys cordials per a la Núria i tots els seus. Petons a la nena. Una forta abraçada del seu invariable afm,

Espriu.

* * *

Barcelona, 10 de novembre de 1969

Sr. Ricard Salvat.

Barcelona.

Estimat amic,

Vostè em va demanar unes quantes setmanes enrera que l'ajudés a recordar, de cara a la seva actuació professional universitària, els valors, més o menys literaris, del nostre país. Li vaig dir (i no és res més que l'estricta veritat) que no sóc ni de lluny, un especialista en la matèria i, pobre de mi, i mal m'està el dir-ho, no sé res de res. Però passo a descobrir-li, vermell com un perdigot, les mars mediterrànies, perquè no em pugui mai retreure que no hi he pensat.

En primer lloc, i si ha d'espigolar en les coses antigues, no es mogui dels Dr[s]. Rubió i Riquer. En el nostre temps, es feia molt de cas dels considerables maons monogràfics dels senyors Massó i Torrents i Alfons Paz i Tusquets, encara que aquest era, a dreta llei, més que res un erudit de Shakespeare. En un altre nivell, d'en Nicolau d'Olwer i d'en Rovira i Virgili, els quals serveixen també per a la "Renaixença" ("Els iniciadors de la Renaixença" del primer; "Els

corrents ideològics de la Renaixença catalana" i "Resum d'Història del catalanisme" del segon). Em penso que encara és útil de remenar tot això. Els textos, als "Nostres Clàssics" d'en Casacuberta, és clar. Les monografies són incomputables, perquè aquesta és una terra d'erudits. Li serà relativament fàcil, però, de seguir-ne el fil essencial. I giro full.

Des de la Guerra Civil ençà, vostè coneix el dau tan bé o més bé que jo. He d'insistir a ponderar-li (encara que sé que no li acaba de ser sant de la seva devoció) el valor incomparable d'en Josep Pla. A més, i encara que tanmateix força arbitrari i personal, és el notari del terror i de la nostra època singular. A ell ha d'acudir si vol saber coses "vives" d'en Cambó, d'en Russinyol, d'en Pujols, d'en Mir i d'en Ruyra, d'una pila pila [¿dues vegades?] d'"homenots", etc. Potser ja és hora de començar a valorar amb finor i justesa Clementina Arderiu, la vella M. A. Salvat[¿no serà Maria Antònia Salvà?], Maria Aurèlia Capmany i Mercè Rodoreda i fins i tot Aurora Bertrana, Maria-Teresa Vernet i Carme Monturio (o Montoriol). I també Pere Quart, Llorenç Villalonga, Ferran de Pol, l'estimat i bondadosíssim Fèlix Cucurull (que alguna cosa tindrà quan agrada tan a Portugal, Brasil, Txecoslovàquia, Bulgària i a altres indrets i ha estat inclòs a les antologies de la "Paul Neff Verlag"), Xavier Benguerel, Maurici Serrahima (estimable, si més no, com a assagista), Agustí Bartra, Riera Llorca, Joan Sales, Pere Calders, Jordi Sarsanedas, Joan Perucho, J. M. Espinàs, Estanislau Torres, Joaquim Carbó, etc. Reculant una mica —i del mateix temps, però—, ja trobem en Palau Fabre, en Romeu, en Sanahuja, en Boix, en Perelló, en Teixidor, en Vinyoli i en Màrius Torres. I per què no l'Agustí? I per què no estudiar els castellans que escriuen aquí i els catalans que simultaneegen les dues llengües? Potser fóra bo d'estudiar en Sebastià Juan Arbó (i més vostè, que és del seu país). Cal no negligir gens ni mica la vigorosa, sapientíssima i molt interessant personalitat d'en Gabriel Ferrater i les de l'Estellés, Alpera, Casp, Amorós, Maria Beneyto, Joan Fuster, Gabriel Fuster "Gadhim", Llompart, Blai Bonet, Bauça i, d'una manera molt particular, Marià Villangómez. No cal, és ben obvi, que li subratlli la plana major de la poesia, d'en Carner a en Riba, passant per en Guerau de Liost, en López Picó, en Josep Sebastià Pons, en Salvat Papasseit, l'Agelet i Garriga, en Manent, en Garcés, en Folguera i u. s. w. Insisteixo a recomanar-li que vegi en Comas i que parli amb ell. En Felip Cid sap, sens dubte, encara que a la seva manera, moltes i moltes coses sobre la nostra poesia i els nostres incomparables versaires. També en Triadú —i àdhuc d'en Bosch de la Trinxeria (si no les coneix, llegeixi les novel·les i proses d'aquest senyor, "L'hereu Noradell", "Montalba", "Lluites de la vida" i proses d'excursions i paisatges, etc.). Anys enrera, Maurici Serrahima anava força empollat sobre en Narcís Oller, personatge que cau de ple dintre de la seva tesi doctoral. No negligeixi en Vicens Vives ("Notícia de Catalunya", etc.) i la seva dilatada escola, ni tampoc les nodrides i molt útils edicions i l'erudició marxistoide dels amics de la "62" (Vallverdú, Castellet, els germans Molas, etc. En J. M. té, a l'editorial "Alcides", "Un segle de vida catalana", que vostè deu conèixer prou. Serveix i és de debó interessant).

Hauria d'esbrinar què queda, comptat i debatut, de Carles Soldevila, Llor, Martínez Ferrando, Millàs-Raurell, Duran i Reynals, Alexandre Plana, Domènec Guansé, Ramon Xuriguera, Melcior Font, Francesc Trabal, "Armand Obiols", Alexandre Plana (*l'he repetit. Perdoni*), Josep Sol, Ferran Canyameres, etc. Dels de l'última fornada, és l'evangeli que cal no deixar de petja en Baltasar Porcel i en Ramon-Terenci Moix. I, encara que no tant de l'última fornada, ni molt menys, en Jaume Vidal Alcover.

La "Història de la Literatura Catalana" de Ruiz Calonja no és pas paradigmàtica, ni de bon tros, però li podria ser útil com a índex i per a seguir pistes. I l'excel·lent "Resum de Literatura Catalana" de Nicolau d'Olwer i les publicacions, més o menys acabades, d'en Molas i d'en Romeu i de tota aquesta colla pessigolla. En el meu temps, vaig llegir la "Història de la Literatura Catalana" del Pare Comerma. Tinc un record molt imprecís d'aquesta obra, que ja aleshores em va semblar mediocre. Però, com que es va publicar cap als voltants de la Dictadura del General Primo de Rivera, li pot fer saltar alguna llebre i fins i tot qualque perdiu. A un especialista com vostè no cal que li recordi els estudis de l'Yxart, d'en Valldeperes, de l'Ubach i Vinyeta, d'en Melcior Font, d'en Bernat i Duran, d'en Cureti, d'en Fuster, d'en Poblet, d'en Fàbregas sobre el teatre català, ni els arxius teatrals Sedo i companyia. En Miracle ha parlat amb lloable aplicació de l'immortal Guimerà. En Guansé, amb intel·ligència, de Josep Anselm Clavé. És interessant el llibre d'Alfons Roure sobre la tertúlia d'en Pitarra. De l'Iglésies, d'en Russinyol i de l'Adrià Gual fóra una blasfèmia que li badés boca.

Per a en Pujols, cal anar a parar a en Pla. Per a en Maragall, a en Maseres i en Pijoan i a les arenes de la platja de Sant Agustí. Els grans mallorquins (en realitat, dos) són ben coneguts. Potser cal desempolsegar en Miquel dels Sants Oliver i els "Aigoforts" de Gabriel Maura. Si s'apropa a l'Alomar, em temo que comprovarà que no és massa res, i no gaire tampoc Mossèn Riber (excepte, tal vegada, la "Minyona d'un infant olat" [l'obra es diu «La minyonia d'un infant orat», i és molt bona]), Miquel Ferrà i tota la corranda balangueriana. Més amunt, a Mallorca, ja ens trobem amb els xuetons Tomàs i Marià Aguiló (aquest últim, com a erudit i entusiasta patriota, fa molt de respecte), en Pons i Gallarza (que va néixer, però, a Sant Andreu del Palomar) i aquell Don Tancredo d'en J. M. Cuadrado (en castellà: el va estudiar una mica, en un seguit d'articles, en Rosselló-Pòrcel). Un dels escriptors mallorquins més potables ha estat el germà d'en Llorenç Villalonga ("Miss Giacomini", "Memorias", etc.), però tot ho va escriure en l'altra llengua. Quant a València, entre el tàndem Llorente-Querol i en Casp, passant pel "Lo rap[deu ser rat, ¿no?] penat" (calendari fundat per Carmel Navarro Llombart o Llompарт, o "Constantí Llombart", com vulgi. Més tard, revista quinzenal. Des de 1885, la famosa entitat més o menys fallera, que encara cueja), ben poca cosa. És clar que hi ha en Blasco Ibáñez, l'"Azorín" (un germà d'aquest va escriure un llibre, si no dos, en català) i en Gabriel Miró. El darrer, com vosté sap, va escriure una peça de Nadal, "La creueta de Betlehem", sense importància, que varen representar, essent infants, les seves filles Olím-

pia i Clemència i els fills del Dr. August Pi i Sunyer. A Menorca, en Ruiz i Pablo. A Eivissa, a part d'en Villangómez i el venerable Canonge Macabich, que és una institució. Al Rosselló, en Josep Sebastià Pons i els de l'última fornada: Cerdà ("Cayrol"), Pere Verdaguer, etc., i potser la germana d'en Pons i Mme. Simona Gay [si no vaig equivocat, Simona Gay és la germana de Josep Sebastià Pons]. Els precursors (Talric, Bonafont, Espratx, Berea, etc.), pura erudició, m'afiguro. Però potser retindria el nom d'en Grandó. És una figura el Bisbe d'Elna-Perpinyà, Montsenyor Carselade-Dupont, restaurador (per en Violet Leduc o Le Duc) de Sant Martí de Canigó. Crec recordar que no era català d'origen, però es convertí a la barretina i el porró.

S'ha de triar i remenar en els sacs d'en Pere Coromines (té dues o tres peces de teatre de titelles que recordo amb gust), Morera i Galícia (era un senyor de Lleida molt distingit, com després ho ha estat l'Agelet, que va traduir parcialment Shakespeare), els germans Cebrià i Manuel de Montoliu, els també germans Manuel, Josep Maria i Joaquim (1) «*ara, en Ramon Folch i Camarasa, fill d'en Josep Maria*» Folch i Torres, els Rahola i el Quintana de Girona, el també gironí Miquel de Palol, l'Oller i Rabassa, l'Artur Masriera, en Lluís Masriera, els germans Roig i Raventós, la inacabable corrua i grana dels capellans (els Canonges Cardó i Melendres, Mossèn Pere Ribot, etc, etc.), el senyor Capmany i el Canonge Antoni M. Alcover (són lingüísticament molt valuoses les seves "Rondaies mallorquines") i el probablement molt important Raimon Casellas ("Les multituds", "Els sots feréstecs").

Per als temps immediatament anteriors a la "Renaixença" (Ballot, Puigblanch—potser dos germans—, Miquel Anton Martí, etc.) és esplèndida la "Història de Catalunya" de Ferran Soldevila. D'en Bertrana, de la Víctor Català i d'en Ruyra no cal que li parli. Sobre en Verdaguer, els estudis del Pare Miquel d'Esplugues, de l'Arbó i d'en Miracle. No dubti que el millor Verdaguer és el prosista de les "Rondalles" (tot Ruyra hi és en potència), del "Dietari d'un peregrí a Terra Santa" i dels articles "En defensa pròpia". Jo de vostè examinaria de prop en Vayreda ("La punyalada" i "Records de l'última carlinada"). Més cap ençà, potser ja cal revisar en Pous i Pagès ("La vida i la mort d'en Jordi Fraginals" o "Freginals", "L'endemà de bodes", "Senyora àvia vol marit", etc.) i cal insistir sobre el valor excepcional de "Guerau de Liost". "Gaziel" és per a mi un gran escriptor.

Per a en —o els— Puigblanch, en Miquel i Vergés i en Jardí. Tot el que escriu en Jardí és interessant, molt documentat i seriós. En Miquel i Vergés, d'Arenys de mar, mort en l'exili a Mèxic, va escriure el valuós llibre "Els primers romàntics de la Llengua Catalana". Per als "Jocs Florals" (i també el teatre de la "Renaixença"), el recent estudi de Josep Maria Poblet, "Catalunya, 1833-1913", en el que [hauria de ser «qual»] es fa esment a un llibre encara inèdit, sembla que molt important, d'en Tasis i Marca, "Els Jocs Florals de Catalunya en l'evolució del pensament català". Si no les coneix, busqui les memòries ("Recuerdos de mi larga vida") de Conrad Roure. Suposo que si que ha llegit "Quarant anys d'advocat. Història del meu temps" de l'Amadeu Hurtado. Cal no oblidar

l'August Pi i Sunyer (aquella molt interessant andròmina —no recordo ben bé el títol— sobre el seu avi), el seu germà Carles i la pintoresca i rara figura de Diego Ruiz i les memòries de "Plàcid Vida", que en el seu temps varen engrescar l'Unamuno.

En els cinquanta darrers anys del segle XIX es varen ufanar i expandir unes senyores pones de debò impressionants: "Donya" Maria Josefa Massanés (de González, per matrimoni, però), "Donya" Dolors Monserdà de Macià (bèstia negra de la Maria-Aurèlia) i, més discreta, Isabel de Villamartín, que era tan gallega com María-Luz Morales i va guanyar la primera Flor Natural, la de l'any 1859 (primer de maig), en restaurar-se els "Jocs Florals", dels quals hi ha, com vostè sap, una accessible "Antologia", publicada per la "Selecta", compto que el 1954, en la qual varen manipular, si no m'erro, en Saltor i en Sagarra (pare).

Em sembla que els "Cants del laietà", de Francesc Bartrina, germà de Joaquim, el cèlebre autor del recull "Algo" (no "Talgo"), no li descobriren res de bo. Ni tampoc els innumbrables imitadors i continuadors i seguidors de "Lo gaiter del Llobregat", ni en Feliu i Codina (l'autor de "María del Carmen" i "La Dolores"), ni l'Anicet de Pagès de Puig, ni en Lluís López i Oms (que era d'Arenys de mar, fill del valencià Dr. López, casat en segones núpcies amb la senyora Antònia Bosch —una bruixa, personatge del meu món—, sogra d'en Trompel.li. Tot amb tot, Lluís López i Oms va escriure, tuberculós, una delicada poesia, "L'amic del malalt" (El Sol), i va ser condignament plorat, en morir jove, per en Maragall, en alguna carta a l'Antoni Roure), ni l'inefable D. Víctor Balaguer. En canvi, potser val la pena de fullejar, encara que no sigui més que per curiositat històrica, "L'oreneta de Menargues" (o Menàrguens) o "Catalunya agonitzant" (no s'acaba, però, mai més de morir) d'Antoni de Bofarull (els tres germans il.lustres d'aquest cognom eren reusencs. En aquell temps —i ara també—, tothom que escrivia —Mata i Fontanals, Gras i Vallvé, els esmentats de Can Bofarull, els Bartrines, etc.—, o pintava —Fortuny—, o es movia —Prim i Prats—, era de Reus. O de Vilanova i Cabanes. O de Vilafranca i els seus redols, Milà i Fontanals, Torres i Bages, etc. O de Vic: el Bisbe Morgades —que tanmateix no recordo on va néixer, però em sembla que no era ausetà—, el Canonge Collell, Verdaguer i Santaló —Mossèn Jacint—, Verdaguer i Callís, etc. D'Arenys eren el Pare Fita, S. J., i el senyor Josep Maria Arnau i Pascual —"Els banys de Caldetes", Les ametlles d'Arenys", "La mitja taronja", etc.—. Jo encara vaig conèixer i tractar la seva germana, la senyora Dolorettes, fadrina, i el seu cosí germà, el senyor Josep Maria Pascual i Soler, molt amic de Robert Robert, periodista, republicà, mig ateu i volterià, molt amic dels meus pares, encara que molt més vell: ell i la senyora Dolorettes eren, en el meu temps —tretze anys— matusalèmics. Algú era de Lleida: Manuel Angelon. Alguns, també, d'Olot: Pau Estorc i Siqués —metge, "Lo tamboriler del Fluvià", autor d'un "Diccionari de la Rima"—, i més tard en Jaume Bofill i Mates, i encara més tard Joan Teixidor i Comes. Potser caldria també revisar "L'Hereu Noradell" (1) *Ja ho he esmentat abans. Perdoni'm.* i "Lluites de la vida" de Bosch de la Trinxeria, i "Lo senyor Lluch" (un fulletó que només he llegit jo, em penso), de Francesc

de P. Capella. I "La família dels Garrigues" (trilogia), del tarragoní Josep Pin i Soler. I "La Teta gallinaire" i "La tornada d'en Titó", del senyor Francesc Camprodon ("Flor de un dia", "Las espinas de una flor", asseguraria que també el llibret de "Marina"), el qual era, per variar, dels voltants de Vic. Un o un altre ha de furgar en el femer de les cent vint peces teatrals —i vuitanta més de començades— d'en Pitarra. Ara s'ha relativament actualitzat en Robrenyo (que es va negar, amb la família i l'elenc que havia aplegat, en tornar d'Amèrica) i en Francesc Renart, que era un senyor xaró, i l'Abdon Terrades ("Lo Rei Micomicó"). Un dels homes més intel·ligents, més preparats i més ignorats, en certa manera, és en Valentí Almirall. Per a en Cambó, els llibres de Pla (1) *també n'he parlat*. i de Pabón. Per al Dr. Robert, el darrer estudi d'en Jardí. Cal ressuscitar la figura del Dr. Martí i Julià, polític i especialista en psiquiatria. I la d'en Domènech i Muntaner, polític, arquitecte i polígraf: és impossible de separar la política de la literatura (Mañé i Flaquer, i fins Planes i Casals —el cacic "Pantorrillas"—, i tota la pesca).

Crec que un dels valors més sòlids és l'Emili Vilanova (per què no munta "Qui compra maduixes" ?). I, més tard i en un altre nivell, en Juli Villamitjana ("Els Zincalós").

El primer prosista fins a Verdaguer, en Robert Robert (és forquí manipular "Un tros de paper", "Lo noi de la mare" i altres publicacions més o menys periòdiques). Curiosos personatges, l'Albert de Sicília Llanes ("Don Gonzalo o l'orgull del cec"). Molt amic del senyor pascual. És autor d'un molt divertit llibre d'aforismes dedicat a les seves filles. Hi trobarà els immortals "De llevant o de ponent, de la dona sigues parent" i "Si la dona te parent, amaneix l'escuradents", etc.) i en "Peius" Gener ("La mort i el diable" o quelcom així: un "mamotreto" que es va traduir fins en francès). Últim detall que li vull recordar: Eduard Vidal i Valenciano, vilafranquí (autor del primer drama català, "Tal faràs, tal trobaràs") i un tal Arús i Arderiu varen adaptar per al teatre (1884), amb el nom de "La taverna", la novel·la d'en Zola que ja es pot imaginar.

No sé si li pot servir de res aquest llaunot, que escric a raig i de memòria. Potser en algun detall m'equivoco, però no ho crec. Vulgui acceptar-ne, tanmateix, la bona voluntat i dispensar-me. Altrament, no li puc deixar cap llibre, de tot el que esmento, perquè no en tinc cap.

Porti a Madrid i on calgui l'obra de Gil Novales. "Auctorem habemus". A la representació vaig veure en Joan Tena, el qual m'ha escrit una carta que diu així: "Perdoni que el molesti, però sento la necessitat de demanar-li un monòleg o una peça de teatre per poder-la jo representar. M'agradaria immensament un mite grec, tràgic, brutalment tràgic, vostè que sap tant de tot això, i per què no "travesti", ja que m'he quedat amb les ganes de l'"Esperanceta Trinquis", que em removia fins les entranyes. Crec que Ricard Salvat no tindria inconvenient de dirigir-ho, i jo podria bolcar tota la meva angoixa, la meva soledat i la meva impotència" (he endreçat la llengua). Li he respost extremant la cortesia i fugint d'estudi, fins "ad kalendas graecas".

Magnífic llibre el d'Eliot sobre la funció de la poesia i de la crítica. Moltes gràcies per haver-me'n cridat l'atenció. No em contesti, que té massa feina. Molts records a la Núria, al pare, als germans. Petons a la Neus. Una abraçada del seu afm.

ESPRIU

* * *

Barcelona, vint-i-tres de maig de mil nou-cents setanta-dos.

Senyor Ricard Salvat.
Ciutat.

Molt estimat amic Salvat,

A través de l'amic senyor Andreu Segura, li lliuro la primera part i l'entremès de la versió castellana de "Ronda de Mort a Sinera". La setmana entrant, i encara dintre de maig, com ho he promès al senyor Salinas i a vostè, li lliuraré la resta. Potser cuejarà un final, però serà, en tot cas, molt poca cosa. I tot quedarà, si és així, resolt dintre els primers dies de juny.

Aquesta vegada, la feina s'ha entrebancat i retardat, contra el meu costum, moltíssim, però ja en sap les raons o, més ben dit, la raó: he estat molt malalt i encara no estic gens bo. I m'han trencat —i em trenquen— les oracions de pertot arreu.

La "gènesi" del treball —hi he maldat molt, malgrat l'enorme dilació: aquesta és l'estricta veritat— és la següent:

1.- De primer, quan vostè era a Portugal, em penso (perquè no ho recordo bé), vaig fer els versos, amb força rapidesa. I, en veure'l, els hi vaig llegir, i vostè els va, en principi, aprovar.

2.- De seguida, em vaig ficar en la prosa, tant la seva com la meva, i vaig intentar reflectir els meus esforços i les meves troballes damunt un exemplar de l'edició de vostès, exemplar que va quedar il·legible. Després, el vaig destruir;

3.- Aleshores vaig decidir de reescriure i repensar —no tan sols traduir— tota l'obra "des del castellà", perquè sonés el millor possible a orelles castelleses i no quedés massa allunyada i estranya als possibles lectors castellans. En aquest punt —primavera del setanta em penso—, em vaig posar ja tan seriosament malalt, que a penes si la mà m'aguantava el bolígraf.

4.- En adonar-me de la meva extenuació, vaig contractar els serveis del senyor Robert Alcaraz, que "per" aquell temps m'havia traduït força passablement la "Laia" al castellà. Ell havia de treballar sobre el text editat i sobre les

meves notes, i jo havia de revisar-ne el resultat. Hi havia encara una supervisió prevista, a càrrec de la senyoreta Amàlia Tingo, que va acceptar amb la seva bondat acostumada la comanda. La darrera responsabilitat, però, havia de ser meva, com és natural. El període del senyor Alcaraz, que es va portar sempre amb tota probitat i amb una perfecta honradesa, es va prolongar, per múltiples raons que fóra pesat d'adduir aquí, per tot l'estiu i fins a començaments de desembre d'aquell any.

5.- Pels voltants de Santa Llúcia de l'any setanta, em vaig allitar i no em vaig començar a llevar fins pel maig-juny de l'any setanta-u. A començaments de juliol —del juliol passat— em varen portar a Arenys, on em vaig quedar, aïllat, fins a l'acabament de setembre.

6.- Durant aquest lapse, el senyor Alcaraz va lliurar, per indicació meva, a la senyora Tineo, perquè la revisés, una còpia a màquina de la seva tasca. La senyoreta Tineo, molt ocupada en la direcció i en les classes del Centre Docent "Aula", no li[*s*] hi en lloc de li] va poder dedicar fins ben entrat l'estiu. Un cop enllestida la revisió, va sol·licitar al meu germà de veure'm a Arenys. En l'entrevista, em va indicar les seves esmenes —totes encertades, no cal dir-ho— i el seu criteri o judici.

7.- Vaig decidir, a conseqüència de tot el que porto explicat, que es passés de nou a màquina, amb la incorporació de les esmenes de la senyoreta Tineo (discutides amb mi i acceptades pel sr. Alcaraz i per mi) i dels meus versos, el text de la "Ronda". A través del meu germà, se'n va encarregar una molt pulcra i conscienciosa mecanògrafa que aleshores treballava a la nostra societat, la senyoreta María-Regla Díaz Oliva. Aquesta senyoreta es casava (i es casà) dintre l'octubre i va haver de treballar de pressa, de nit, a casa seva (tot, però, per elecció i decisió pròpies, perquè jo no anava al despatx des del primer d'octubre), amb molta incomoditat i angoixa, fins i tot. Va ser una prova d'amistat molt i molt d'agrair. La còpia, però, va reflectir aquesta precipitació, perquè hi ha alguns petits fragments del text no reproduïts, tal com vostè mateix podrà comprovar, perquè li lliuro la tal còpia, així com també la del senyor Alcaraz.

8.- "Em" vaig llegir el resultat de tots aquests diversos esforços i no em va agradar, i no pas per "culpa" dels magnífics col·laboradors al·ludits, sinó radicalment, perquè vaig comprendre de nou que calia "recrear"[*,*] no tan sols "traduir", tot el text sencer, tal com ja havia fet amb els versos. La "cosa" no dringava gens. Era un híbrid, i això no podia comportar-ho, sobretot tenint en compte el llarguíssim temps transcorregut, encara que per motius aliens a la meva voluntat i a la de tots.

9.- A finals d'octubre, em vaig encarar amb el problema, molt complex i difícil de resoldre. Em vaig "fer qüestió" de cada paraula, de cada coma, de cada punt, de la sintaxi, de la relació de les frases entre elles, de la cacofonia, de l'eufonia, de la repetició elegant o inelegant dels mots, de l'entrada i sortida dels personatges i de la precisa individuació d'aquests (uns extrems que em vaig adonar que, aplicant-hi una rigorosa crítica, no estaven en alguns moments

resultats), etc. Tanmateix, havia de respectar en absolut el seu "modell" [¿o és model?], d'una manera bàsica (potser no en algun "escadusser" detall), i així ho vaig fer.

10.- La feina, no li he de negar, em va costar molt. Era, a més, a cada moment "interferida" per altres ocupacions i per la meua salut. Quan em va semblar que li havia donat la volta (no del tot enllestida, però), vaig escriure al senyor Salinas i a vostè. "Sagnant-me amb —o en— salut", els vaig assegurar que la "Ronda" quedaria a la disposició de vostès per tot el present mes de maig.

11.- Sense acabar-la del tot, la vaig revisar amb la més estricta exigència de què sóc capaç i vaig decidir que la podia millorar si la tornava a escriure. M'hi vaig posar amb molt delit, però la salut em va fallar de nou. A més, s'hi va complicar un viatge per afers de la societat, el trasllat de domicili, la més que laboriosa i empipadora instal·lació al nou pis i una pila d'altres obstacles. En resum: que, quan arribava a l'escena d'Ulrika Thöus, ho vaig haver de parar i ho vaig haver de deixar córrer. En aquest interval, vostè em va escriure sobre les possibles pròximes representacions a l'Amèrica espanyola (en concret, a Buenos Aires), i jo, que tenia un enorme desig de complaure'l, em vaig haver de referir, ben a desgrat meu, al maig.

12.- Ara hi som, i a les acaballes. I vull complir la meua paraula. Aquí té, doncs, la primera part i l'entremés de la "Ronda". Els he llegits a la senyora Tineo i els ha aprovats. El diumenge vinent li llegiré la segona part i, si també l'aprova, la lliuraré de seguida a vostè, excepte, potser, el final (des de l'últim parlament de l'episodi de "Tereseta" fins que baixa el teló), que encara no he resolt, paralitzat des de dos o tres mesos enrera.

13.- Vegi aquí la cadarnosa història, sobre "l'establiment" o "fixació" del text, permeti'm que li exposi els següents punts:

A.- He tractat amb força llibertat les meves proses i els meus versos, perquè dringuin i siguin entenedors en castellà.

B.- M'he cenyit del tot, o gairebé, al seu "modell" [¿o és model?]. He procurat, però, que quedés també escrit, fins allà on jo ho he sabut fer, en un castellà polític, normalment polític.

C.- He acatat les normes de l'"Academia de la Lengua Española" i la seva gramàtica, fins en aquells detalls poc clars, discutibles i dubtosos, almenys per a mi: "reúne" o "reune" per exemple, etc. Això vol dir que, almenys en principi i fins allà on sóc jo capaç, res no he deixat a l'atzar.

D.- El lèxic és el del "Diccionario de la Academia" i no m'he permès cap extensió semàntica, o ben poques. He refusat, gairebé del tot, vulgarismes i cultismes. I gal·licismes. Si n'hi ha, o són deliberats o perquè no en sé més. He introduït tres o quatre nous termes en caló o en "germania", la traducció dels quals al castellà consignaré al seu lloc.

E.- L'entremés m'ha quedat, deliberadament i potser inevitablement, valleinclanià. Però, ben examinat, no pas massa, em penso. I així ho desitjo.

F.- Hi ha alguna petita cacofonia que, en les incessants relectures que aquests dies faig, se m'escapa, però sé que existeix. Per això volia tornar a escriure tota

l'obra, però no ho puc realitzar. A més, de cara a vostès, potser fóra la cançó de l'enfadós. A les proves tal vegada es podran corregir aquests defectes.

G.- En sembla inútil dir —però, malgrat tot, potser cal dir-ho— que vostè pot manipular al seu gust el meu treball i fins refusar-lo, si no l'hi agrada. El manuscrit que li lliuro és únic. Si així ho vol, li demano de tenir-ho en compte, de cara a la revisió de les còpies, proves, etc. Com que ni jo ni vostè som castellans, que s'ho miri també el senyor Salinas. O l'equip de la seva editorial. Etc.

I no vull amoinar-lo més. Molt afectuosos records de tots per a tots. Una cordial abraçada i tota la meva invariable amistat. Espriu

* * *

Barcelona, onze d'octubre de mil nou-cents setanta-dos,
Senyor Ricard Salvat
Barcelona.

Molt estimat amic Salvat,

He acabat, finalment, la "Ronda". Li havia d'haver lliurada a les acaballes del juny passat, i així ho hauria acomplert, però a començaments d'aquell mes vaig caure de nou malalt: no m'he restablert, i encara d'una manera molt relativa, fins ara. Vulgui fer-se['n] càrrec, encara que no tinc la culpa d'aquest llarg entrebanc de més de tres mesos —ni tampoc dels altres anteriors.

El senyor Andreu Segura, a qui ja coneix, li portarà la resta del divers "material" de la "Ronda". De seguida que vostè el tingui, escriuré al senyor Jaime Salinas, sense que això no vulgui dir que vostè també ho faci.

Sobre el nostre text, permeti que li puntualitzi els següents extrems:

1.- Jo, ara, no em quedo cap còpia ni esborrany de cap mena. Si, al seu moment, [hi falta un verb, potser «reviso» o «correixo»] proves (còpies) del llibre, caldrà que vostè em deixi, per tenir-lo al davant, el text que definitivament quedi establert, un cop vostè i el senyor Salinas —els auxiliars que designin— s'ho hagin ben mirat.

2.- Li prego que vetlli perquè la llista dels personatges, les entrades i sortides dels mateixos, les notes aclaratòries i erudites (al pròleg: al text, si n'hi ha o n'hi ha d'haver) i el vocabulari caló quedin ben establerts i fixats. Tanmateix, no en defujo pas la col.laboració i l'ajuda, però em penso que vostè pot atendre més be que jo, donada la meva precària salut, a tots aquests detalls, essencials per a l'èxit de l'edició per a la coherent lectura d'aquesta difícil obra.

3.- Sobre el vocabulari caló. Caldrà afegir-hi els següents vocables nous:

- a) Sentallí = Front (la frente)
- b) Chiché = Cap (la cabeza). = també "Cara"
- c) Dineló = Foll (loco, desatinado)

d) Armensallé = Llibre (libro)

Potser algun altre, que ara no recordo i que, al seu moment, ja l[’h]i precisaré. És possible que “chiché” figuri ja a la primera edició de “Ronda”. Si és així, hi ha una altra nova paraula, introduïda al meu text castellà, que en aquest moment s’escapa de la meva memòria.

4.- El seu pròleg. No l’he reescrit, pel meu absolut respecte a l’obra aliena, per no allargassar més el lliurament del “material” i perquè, en conjunt, està molt bé. Prengui els suggeriments formals, els de la senyoreta Tineo i els meus, que hi veurà, com això[,] com a simples suggeriments. Vostè decidirà el que li sembli més bé i més oportú.

I no el vull amoïnar més. Els millors records de casa per a tota la seva distingida i estimada família. No es molesti a escriure’m, que vostè té massa feina i poc temps. Rebi una cordial abraçada del seu invariable afm.

Salvador Espriu

P.S.- És “reúne” i no “reune”. Al meu manuscrit surt, almenys una vegada —i per culpa de la mateixa “Real Acadèmia”, no per la meva descurança—, “reune” i sense accent. Vull corregir-ho (és en algun indret de l’“Entremés” del “Federal”). Altrament, jo no sóc infal·lible, ni de bon tros, encara que és cert que poso al que faig molta cura.

* * *

Barcelona, 1 de diciembre de 1962

Sr. D. Juan-Germán Schroeder
Londres, 156.
CIUDAD

Mi distinguido amigo,

He leído, con la satisfacción que puede Vd. suponer, el concienzudo y espléndido comentario que dedica Vd. en “Primer Acto” a mi “Esther” y a sus representaciones. Desde luego, ésta es una verdadera crítica y no lo que por desgracia tenemos habitualmente que tomar como tal en nuestros gallináceos periódicos y revistas. Vd. es un hombre competente y honesto y que [se] propone llegar al meollo de los problemas que se plantea y estudia, en este caso el significado y alcance de mi aludida obra. Le estoy de veras muy reconocido y deseo me considere como un sincero amigo.

Si estuvo Vd. en alguna de las cuatro representaciones de “Esther” en el “Calderón”, sin duda debió de darse cuenta de que se tuvieron muy presentes

sus indicaciones, para la mayor eficacia teatral de los títeres. Se acortaron los monólogos del ciego al final de la primera parte y en el último momento de la obra, así como el tan largo del Rey y la chirigota entre Tianet y Asuero después de los anatemas, chirigota que tanto le molestaba a Vd. Con toda lealtad le digo que no estoy ni mucho menos convencido de que ello deba hacerse, por lo menos de un modo sistemático. Es una obra planteada y resuelta con rigor pitagórico, si me permite Vd. lo pedantesco de la expresión[,] y creo sin falsas humildades que nada le sobra ni le falta. En realidad, creo que se trata de dar con gente con suficientes hígados para interpretarla con el auténtico ritmo que requiere. Las representaciones a cargo de la "Escuela Dramática Adrián Gual" han sido modélicas, honradísimas y traducen una devoción que nunca podría ponderar y agradecer bastante. Dados los elementos con que cuenta el país, son insuperables, no se puede desde luego pedir más. Pero es lícito de imaginar esta obra servida por una formación extranjera, tal como la de un Basseggio, por ejemplo. Incluso sin movernos de lo visto, el día en que se interpretó "Esther" en el "Fórum Vergés" se demostró, a mi entender, por haber tenido Claudio García una noche muy brillante, que el tal monólogo del Rey, servido con una auténtica eficacia, no queda largo: por lo menos a nadie pesó, por lo que se me dijo, aquella noche.

Me gustaría que no hubiera en mis palabras jactancia alguna, y si la hay, ruego se sirva perdonarla. Hago lo imposible por verme objetivamente y con toda frialdad, llevo más de treinta años escribiendo y estoy ya de vuelta de todo, pero de un modo particular de la cochina vanidad y del indecente amor propio. Sin embargo, mi "Esther" es una obra sumamente meditada, que cuenta con quince años de existencia y con la que me he encarado, como saludable ejercicio, muy a menudo. Hasta el momento, no he descubierto en ella ninguna necesidad de enmienda, puesto que sus pretendidas oscuridades, alusiones eruditas y líricas, elipsis, dificultades de léxico y demás zarandajas forman parte, no de la forma, sino de la misma esencia de la obra, que hay que tomar o dejar.

Perdone Vd. el latazo, pero su crítica y Vd. bien merecen mi sinceridad, aunque ésta resulte pesada.

No se moleste Vd. en escribirme. Reciba un cordial abrazo de su muy agradecido afectísimo,

SALVADOR ESPRIU

Xè. aniversari de l'escola d'art dramàtic adrià gual, del fad, barcelona

TEATRE

Atensades a tu per les fustes del temps,
unes boques han dit amb imperi les més
closes ires dels corns des del ventre del mar,
des de nacres i llums que s'endevinen just
quan és vençut el glaç ran de la porta, d'on
penjava sec el ram. No mou l'àrid senyal
cap aire, ni la pols hi és solcada, ni veus
esteses pluges, llits de cendra, l'amplitud
tan cara del repòs d'aquest antic bordell.
El rei boig contarà la seva mort, i flors
obertes lentament conduiran a port,
braços enllà del riu, un fràgil cos negat.
Les aranyes fan prims enganys per atrapar
alts arbres de veler, el precari triomf
del tedi per l'oblit. I tu no sabràs mai
comprendre con és rar, però molt ple de risc,
el joc subtil del nu que pensen els teus ulls:
obscura deu, fosc del vidre del desig
—ja sols ferit ocell més enlaire del vol—,
les escales del plany, davallades presons
de les paraules, pas del llarg folc del ponent,
buidor tranquil·la. L'erm caminat del no-res.

Salvador Espriu.

B., 22-XI-1969

* * *

Quan vaig escriure, fa vint anys, aquesta obra, era inimaginable que mai s'arribés a representar. Després, passat molt de temps, va pujar algun cop a l'escenari, en muntatges tan brillants com isolats, perquè no permetien altra cosa unes circumstàncies singulars i aspres. Ara "Primera història d'Esther" és presentada de nou a la consideració del públic, en una temporada normal de teatre català. Normalitat, continuïtat, un esforç quotidià de dedicació i d'atenció: heus aquí el que cal a la nostra escena, heus aquí el que necessita, en tots els terrenys —però sempre d'acord amb la seva història i el seu veritable caràcter—, el nostre país. Demanem

només això, en aparença tan assenyat i senzill, en el fons, per una pila de factors, tan difícil. Demanem només això, adversaris com som de tota mena de focs d'encenalls. Afegiré que em sento plenament solidari del treball de Ricard Salvat i dels seus col.laboradors i que dono les gràcies a tots vostès, senyores i senyors, que han volgut escoltar, una vegada més, aquesta nit, les ja velles però, per dissort, no envellides raons dels meus titelles.

Salvador Espriu.

B., 10-I-68.

* * *

B., 29-V-66.

Desitjo que els meus textos no enutgin ni fatiguin massa i que l'espectacle sobre ells muntat i dirigit per Ricard Salvat, amb la col.laboració de l'Escola d'Art Dramàtic "Adrià Gual" de Barcelona, ajudi a recordar al públic i als intel.lectuals de París l'existència, no gens exòtica ni remota, i la realitat difícil i dramàtica, absurdament i innecessàriament difícil i dramàtica, de la llengua i la cultura dels Països Catalans. Moltes gràcies a tots.

Salvador Espriu

* * *

Programa de mà i premsa

(Presentación publicada en el programa de las representaciones de los días 29, 30 de noviembre y 1, 2 de diciembre de 1960)

LA PELL DE BRAU es tal vez la obra más importante de Salvador Espriu por su contenido ético, la madurez del lenguaje, y su resonancia social.

Partiendo de ASSAIG DE CÀNTIC AL TEMPLE:

Oh, que cansatestic de la meva
covarda, vella, tan salvatge terra,
i com m'agradaria d'allunyar-men'n,
nord enllà,
on diuen que la gent és neta
i noble, culta, rica, lliure,
desvetllada i feliç!
Aleshores, a la congregació, els germans dirien

desaprovant: "Com l'ocell que deixa el niu,
així l'home que se'n va del seu indret.",
mentre jo, ja ben lluny, em riuria
de la llei i de l'antiga saviesa
d'aquest meu àrid poble.
Però no he de seguir mai el meu somni
i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo a més amb un
desesperat dolor
aquesta meva pobra,
bruta, trista, dissortada pàtria.

Salvador Espriu se enfrenta con la realidad històrica y social de nuestro país. Continuando la temática que le es propia, el protagonista de LA PELL DE BRAU es el pueblo de Israel condenado a vivir dentro de otros pueblos, perdido en la añoranza de un pasado glorioso, luchando contra la imposición de una circunstancia que no es suya, para mantener su personalidad.

Salvador Espriu pretende con LA PELL DE BRAU ayudar a alguien en esta tierra de Sepharad y nos ha dicho que ha pensado en la juventud al escribirla. Por esto hemos creído justificado que varias voces jóvenes recitasen el poema en su totalidad. Para que así[,] al convertirse en palabra viva,[sense coma] la palabra escrita, quede más claro el contenido dialéctico y agónico de la obra.

Por esta misma razón hemos querido volver a la raíz primera de la tragedia, en su entronque con la lírica coral, aunando palabra y movimiento, esperando que así,[sense coma] la fuerza dramática y dialéctica de LA PELL DE BRAU, cobre su mayor eficacia.

Convencidos de que el lirismo esteticista de minorías queda hoy sin viabilidad, con nuestro experimento intentamos poner de relieve el valor épico de esta poesía de Espriu. Valor épico que parece ser la condición necesaria de todo mensaje poético de nuestro tiempo.

RICARD SALVAT

Escenarios y pantallas

(17 de marzo de 1963. DIARIO DE BARCELONA. CÚPULA DEL COLISEUM. Representaciones de "La pell de brau" de Salvador Espriu, por la Escuela de Arte Dramático "Adrián Gual")

Realizan estos días los jóvenes componentes de la E.A.D.A.G. un interesante experimento en la Cúpula del Coliseum, sede del F.A.D. y, por extensión, de estas actividades escénicas, que dirige Ricardo Salvat. Se trata de la represen-

tación del poema "La pell de brau", de Salvador Espriu, tal vez la más importante obra de este eminente y singular poeta. El intento no es nuevo, pues se realizó, por la misma entidad y en el mismo lugar, en días de noviembre y diciembre de 1960. Por distintas razones, sin embargo, su interés es hoy tanto como hace dos años; o mayor, acaso.

No puede hablarse precisamente, de "escenificación" de la obra de Espriu, dado que el salón circular de la Cúpula se nos ofrece desnudo; los jóvenes intérpretes sin maquillaje ni disfraz. Ello resta, sin duda, teatralidad al experimento; le añade, en cambio, pureza y autenticidad, lo que le hace más impresionante. Sucesivamente agrupadas o dispersas las figuras, en hábiles evoluciones de acuerdo con un ritmo dado —diríase, casi una móvil arquitectura—, forman a modo de un Coro antiguo, en que las voces jóvenes, viriles o femeninas, heroicas o angustiadas, llorosas o vibrantes, se alternan en dramático, épico, contrapunto. La simbólica rueda se trenza y se destrenza; las figuras, las voces de los actores van adquiriendo, poco a poco, un hieratismo que las eleva, o, por lo menos, las aparta de todo efectismo teatral: dijérase que los jóvenes intérpretes están cumpliendo un rito...

Experimento escénico para minorías, he de creer que los lectores a quienes pueda interesar, conocen, en la lectura, el poema de Salvador Espriu "La pell de brau". Dentro de la temática tan cara a este poema, las voces que nos hace escuchar son las del pueblo de Israel "condenado a vivir dentro de otros pueblos, perdido en la añoranza de un pasado glorioso, luchando contra la imposición de una circunstancia que no es suya...". Mas ¿es, sólo, en la tierra de Sepharad, donde se profiere este grito de agonía?... El que podríamos llamar "atuendo bíblico" del tema, permite a Espriu expresar con palabras de hoy sentimientos de hoy; enfrentarse con hechos y realidades actuales, por eternas... La recitación del poema en esta forma semicoral, con ritmo unánime de voces y movimientos, tiende exclusivamente —al menos yo así he creído entenderlo— a destacar las bellezas del poema. Esto es lo que importa. Bellezas de fondo y de forma, a través de la fabulosa riqueza de ideas y sentimientos, de la diversidad de imágenes, metáforas, ritmos, metros, rimas, humor, patetismo, ternura, que constituye el prodigioso bagaje lírico del poeta. No es aventurado decir que jamás la lengua catalana había alcanzado tal flexibilidad ni tal fuerza expresiva...

El público que acude a la Cúpula del Coliseum a oír "La pell de brau" se interesa por el experimento y lo aplaude, sin regateo. A mí me gusta el hieratismo que esos muchachos dan a su interpretación; sólo echo de menos algún leve subrayado al humor de ciertos pasajes... De todos modos, estas representaciones de "La pell de brau", de Salvador Espriu, me parecen una muy digna conmemoración de la fundación de la E.A.D.A.G., que acaba de cumplir su tercer año de existencia.

MARÍA LUZ MORALES

Una versió de "La pell de brau" de Salvador Espriu

(Revista "Albada" . Març-Abril de 1963)

El dia 9 del mes de febrer passat, l'"Orfeó Badaloní", amb la col.laboració de "Joventuts Musicals" i de "Cinema Club Studio", va presentar a la nostra ciutat el llibre de poemes de Salvador Espriu "La pell de brau" per mitjà d'una audició plàstica del text oferta per l'Escola d'Art Dramàtic "Adrià Gual", del Foment de les Arts Decoratives de Barcelona. La importància d'aquest fet no pot passar desapercebuda per a ALBADA.

La consideració de l'escriptor Salvador Espriu, a aquesta meitat del segle XX, dóna una constatació dolorosa, per no dir terrible, d'aquest temps de contradicció que ens correspon viure. Contradicció donada per una època que es pregona a si mateixa, amb les més diverses i contràries paraules, com a recercadora de la justícia, de la veritat i de la igualtat i que barreja les indubtables realitzacions obtingudes en aquest ordre amb els més lamentables casos de crueltat i d'ignorància. Vull dir que Salvador Espriu, de qui afirmo no solament que és el millor escriptor català contemporani nostre sinó també un dels millors escriptors que hi ha avui al món, és un cas d'aquesta contradicció: la seva obra és, sense cap mena de vacil.lacions, creadora i educativa, és a dir, magistral, i, per altra banda, és pràcticament desconeguda per les majories de dins i de fora dels països de llengua catalana, tant dels que es troben a un cantó com a l'altre de la frontera espanyola.

No és pas que no s'hagin fet traduccions (per bé que escasses) d'obres de Salvador Espriu a les llengües castellana, francesa, portuguesa, alemanya, anglesa, flamenca, holandesa, italiana, irlandesa i sueca sinó que, malgrat això, cap poder responsable no hi ha donat la difusió que, en canvi, ha estat donada a altres escriptors o a homes de tercera i quarta fila. Ni les institucions públiques ni els centres docents espanyols, per una banda, ni les institucions estrangeres, per l'altra. (Sobre això, no podem pas oblidar la més aviat vergonyosa adjudicació del Premi Nobel de Literatura a Winston Churchill, per un llibre—com ha dit molt bé el Dr. José María Valverde, catedràtic d'Estètica de la Universitat de Barcelona— "escrit per secretàries").

Salvador Espriu va néixer l'any 1913 a Santa Coloma de Farners, si bé ha passat la major part de la seva vida a Arenys de Mar i a Barcelona. Destaquen, dintre la seva obra literària, la novel.la curta "Laia (Retaule de figures arran de la mar)", els contes "Ariadna al laberint grotesc", l'obra teatral "Primera història d'Esther" i els llibres de poemes "Les cançons d'Ariadna", "Cementiri de Sinera", "Les hores", "Mrs. Death", "El caminant i el mur", "Final del laberint" i "La pell de brau". El tema central que presideix les seves obres és la constatació que totes les realitats humanes són formades per elements diversos, i ben sovint enemics, marcats tots per la ineludible Mort, que lluiten per subsistir i que, en aquesta xardorosa lluita per la supervivència, es deformen cap a l'exclusivisme i cap a la negació dels altres. Per això Salvador Espriu usa constantment a les seves obres l'exemple del poble jueu: una comunitat diferen-

ciada dintre d'altres comunitats, amb les complexes conseqüències que tots sabem que aquest fet comporta.

A "La pell de brau", doncs, Salvador Espriu planteja una concreta realitat humana: Espanya, o, potser dit més exactament, la complexitat de les relacions del homes que, avui, vivim a la terra d'Espanya. "La pell de brau" és una obra dirigida a tots aquests homes, i especialment als joves, per a promoure la construcció d'una casa per a tots feta de reconeixement de les veritats, de treball i d'afecte:

Sí, comprèn-la i fes-la teva, també
des de les oliveres,
l'alta i senzilla veritat de la presa veu del vent:
"Diverses són les parles i diversos els homes,
i convindran molts noms a un sol amor".

Promoció humana que —ens ve a dir Espriu amb una espècie d'estirabot, amb un gir grotesc— si no la fem entre tots no hi serem a temps, quedarà per fer:

*El sol surt, el sol es pon
i sota la seva llum
no hi ha res de nou.*

Si llegeixes el llibre
del Predicador (1)
et semblarà prou fàcil
de saber-ho tot:
el qui vol enganyar-se
ho pot fer sense esforç

Ara dèiem "tarda"
després direm "matí",
però ens perdem per sempre
en la mateixa nit.

Diversos són els homes,
diverses les raons,
ens va vivint el somni
d'un únic amor
i ens madura de pressa
per a la mort.

(1) El llibre "Eclesiastès", de la Bíblia (Antic Testament)

L'Escola d'Art Dramàtic "Adrià Gual", a qui ALBADA va atorgar el Premi de Crítica "Borràs" per a la millor representació teatral realitzada a la nostra

ciutat durant l'any 1961 i a qui el jurat del V Cicle de Teatre Llatí celebrat l'any passat a Barcelona va concedir, per unanimitat, una Menció d'Honor, va oferir a Badalona una viva versió d'aquest llibre de poemes. Realment cal dir que no solament va tractar-se d'un tipus de recitació completament desconegut per als badalonins sinó que, a to amb l'obra de Salvador Espriu, va consistir en una versió creadora i educativa. Per això, no em sorprendria gens que aquesta versió inventada pel director de l'"Adrià Gual", Ricard Salvat, fos la pedra cantonera, d'ara endavant, d'una nova manera de comunicar les obres poètiques al públic: posant-les no únicament a l'oïda, sinó també a la vista. Però sense trair-les, és a dir, sense teatralitzar-les, mantenint-ne la força poètica, la simple força de les paraules.

Efectivament, "La pell de brau" va ser intensament dita per un grup d'actors, l'actuació dels quals, tan individualment com col·lectivament, no representava mai, no refeia mai amb gesticulacions ni amb moviment, el contingut de les paraules. Senzillament el recolzava, el subratllava oportunament. Així els poemes de Salvador Espriu no eren "repetits", encarnats, amb la conducta seguida pels actors; quedaven, només, les paraules textuais potenciades per aquests.

És impossible destacar l'actuació d'algun actor per damunt dels altres, tota vegada que el treball de cada un s'integrava completament en el dels altres i, tots, es sotmetien al conjunt dels poemes, Vull, però, deixar constància del bon nivell de domini corporal i de la pròpia veu aconseguit per tots.

Per acabar, cal també deixar constància de l'àmplia introducció a la sessió que va fer Maria Aurèlia Capmany, tot estudiant l'obra literària de Salvador Espriu a fi de millor situar el públic enfront "La pell de brau". Convé tenir present que cap obra poètica no és de fàcil comprensió al primer contacte, per això aquesta introducció va col·locar el pont necessari per un assaboriment més complet.

JOAN ARGENTÉ

Un recital excepcional de "La pell de brau"

(Serra d'Or - Febrer de 1961)

Era cosa sabuda que *La pell de brau*, d'En Salvador Espriu (1), és una obra de gran tensió èpica. A més, En Francesc Vallverdú havia dit: "Espriu ens presenta, amb el seu nou llibre, el *drama* de Sepharad..." (2), on el mot *drama*, però, aplicat genèricament, al·ludeix amb precisió una qualitat de l'obra, però no involucra específicament una aptitud per a l'escenificació. Que jo sàpiga, ningú no havia fet observar d'una manera explícita —l'Espriu mateix no la sospitava— la qualitat dialèctica, teatral, d'aquesta obra cabdal de la nostra poesia contemporània, fins que En Salvat n'empreguà la preparació d'un recital públic.

És simptomàtic que *La pell de brau*, "un llibre obert a l'esperança, a l'esperança de la gent honesta i de la joventut", (3) hagi estat interpretat amb tanta justesa

precisament per un grup de gent jove: que el missatge del llibre és actual, vivent, actiu. En les cinquanta-quatre poesies que el componen, esclata una sàtira violenta i constructiva a la vegada, perquè, sota l'escomesa satírica, no hi bateguen l'odi i el menyspreu, sinó el dolor, l'amor i l'esperança, sentiments individuals que es fan ressò d'una tragèdia col·lectivament transcendents.

En Salvat es va adonar de les possibilitats escèniques de l'obra. Hi va aplicar una coreografia adequada, amb una gesticulació molt sòbria, uns moviments compasats i lents de concentració i de dispersió i uns períodes estàtics, segons l'estil en voga als centres universitaris europeus i americans (4). Estudiat amb cura, adequat al to variant de les poesies, sense monotonia, En Salvat va fer un muntatge harmònic i adient de *La pell de brau*. Tragué gran partit de l'escenari circular, net i pelat, de la Cúpula del Coliseum vist des de dalt, la qual cosa, afegida a la manca de concessions en el vestuari, subratllà la densitat i el valor *per se* de la coreografia.

L'estil expressiu sever de l'Escola d'Art Dramàtic "Adrià Gual" assolí amb aquesta interpretació la seva maduresa. Fou mantinguda l'absència gairebé total de gesticulació, i els esgarips foren sistemàticament defugits. La intensitat expressiva fou donada per mitjà del subratllat correcte del sentit, aplomat i sense faramalla, d'una absoluta netedat. Això és excepcional en aquestes latituds i mereix d'ésser destacat, sobretot perquè no és fruit casual de la improvisació, sinó el resultat de diversos mesos d'assaig metòdic.

La direcció d'En Ricard Salvat fou, doncs, excel·lent, i tingué l'ajut eficient de Carme Serrallonga, Maria Aurèlia Capmany, Montserrat Costa, Maria Girona i Albert Ràfols-Casamada. Encara que no apareix al programa, cal citar també la col·laboració, que intuïm utilíssima, d'En Salvador Espriu.

Si la tasca directiva fou de gran qualitat, la interpretativa no fou pas inferior. Sense cap falla, sincronitzats en els moviments, cooperant amb gran sentit d'equip, els actors aconseguiren un nivell molt alt en la comesa. És difícil, doncs, de destacar ningú en l'equip perfectament conjuntat que formaren F. Xavier Argelaguet, Antoni Canal, Manuel Domínguez, Carme Fortuny, Claudi García, Marià Jaime, Josep Montàñez, Francesc Nel·lo, Manuel Nuñez, Josep M. Segarra, Ernest Serrahima i Maria Tubau. Tots mereixen una menció especial.

En resum, el recital de *La pell de brau* donat pels alumnes de l'Escola d'Art Dramàtic "Adrià Gual" a la Cúpula del Coliseum és una realització excepcional, que caldria repetir tantes vegades i a tants llocs com fos possible.

NOTES

1. "Els llibres de la lletra d'Or" (Barcelona, Editorial Salve, 1960).
2. SERRA D'OR, 2a. època, any II, núm. 6 (juny 1960), pàg. 17.
3. *La pell de brau*, dedicatòria.
4. Recordem la realització d'*Oedipe roi* per la companyia "Attoun Rodríguez", d'origen universitari durant el darrer Cicle de Teatre Llatí.

JORDI CARBONELL

Un acontecimiento teatral: Salvat, Sinera, Espriu.

(*El Noticiero Universal*, viernes, 10 de diciembre de 1965)

Ricardo Salvat dejó truncada la polémica que en estas mismas páginas habíamos abierto a propósito de Brecht y el realismo épico. Pero ahora Salvat ha contestado a mi última réplica —que no dejaba incluso de ser agresiva— desde el escenario, desde su propia experiencia. Es decir, que ha hecho verídico el refrán que dice: “obras son amores y no buenas razones”. La lección viva que del realismo épico ha dado con el montaje de “Ronda de mort a Sinera” viene a resolver la polémica iniciada y yo acepto gustoso la derrota. Efectivamente, cuando un director teatral sabe aplicar sus principios, que quizá razonados cartesianamente no llegan a tanto, del modo como Salvat los ha aplicado, hay que rendirse a la evidencia. Lo que a mi me preocupaba era si el realismo brechtiano podría ser traducible a un estilo español. Salvat lo ha demostrado con su extraordinario montaje. No era cuestión de palabras, sino de madura y reflexiva labor que pudo corporeizarse en tan preciosa realización escénica. Salvat, pues, ha abierto un nuevo camino en la realización española, asumiendo los hallazgos europeos, dentro de una línea ibérica, tremendista y ejemplar.

En “Ronda de mort a Sinera” asistimos a un proceso de historización de un pedazo de España, que es Cataluña, simbolizado en esa misteriosa Sinera de Salvador Espriu. Esa Sinera que habíamos entrevisto cuando leímos los primeros poemas del gran poeta catalán se nos ha abierto de pronto, gracias a la realización de Salvat, como un panorama agrio, piadoso, humanísimo, fuertemente dramático y maravillosamente ejemplar. Hay en esta “Danza de la Muerte” toda la grandeza literaria de ambas orillas del Ebro, reconfortada con resonancias extranjeras. Hay un soplo carolingio y una corriente semítica, el Eclesiastés, que forman en su confluencia el ser anímico de toda Iberia. Es probablemente el espectáculo más inteligente que hayamos podido presenciar nunca y que señala la madurez de una comunidad que rompió al fin con cualquier aislacionismo casticista.

Pero lo que ha servido de base al gran espectáculo creado por Salvat ha sido la obra de Salvador Espriu. Salvador Espriu es, a mi juicio, una figura literaria que cabe comparar y emparentar con figuras de la talla de Pérez Galdós, de Unamuno, de Valle Inclán o de García Lorca. En su obra existe esa misteriosa resonancia del hombre que brota por encima del trabajo duro, de la meticulosidad literaria y del pudor artístico. Llegar a poseer un buen oficio de escritor es cosa difícil, pero alcanzable. Ser un escritor es otra cosa. Lo que a mí me admira de Espriu es el lenguaje hondo que brota por debajo de su calidad estilística, ese lenguaje que por encima de su expresión literaria se hace conocimiento “manantial de nueva vida”, como dijo Machado, para ver el mundo bajo una luz nueva. La ternura humana que hay en Espriu y que se ha salvado de la pudorosa perfección literaria es lo que me admira. Y yo soy reacto a la admiración, quizá porque me ha tocado vivir una época de sepulcros

blaqueados, de dignísimos figurones que sólo esconde detrás miseria y deshonor. En el caso de este escritor, "misterioso y silencioso" a la vez, asistimos al proceso inverso, que corresponde a las glorias más o menos mundanas. En éstas la aparente humanidad es lo primero que se ve, como si quisieran que no se escapara a ninguno: y detrás está el trabajo literario. En Espriu el trabajo literario está delante de sus palabras, detrás de sus filigranas de lenguaje el amor que siente hacia la humanidad. Lo que sucede es que al final, inesperadamente, brota con toda su fuerza. Espriu ha seguido aquel refrán poético de Machado que dice:

*¿Todo para los demás?
Mancebo, llena tu jarra
que ya te la beberán.*

Espriu ha ido llenando la jarra lentamente, minuto a minuto, silenciosamente, cotidianamente, con la monotonía, el desfallecimiento y la esperanza de los seres de Sinera. Y ahora su obra es una fuente viva, manantial de grandes verdades. Es la obra temporal de un poeta de su tiempo y que se dirige a los hombres de su tiempo. Como a los hombres de su tiempo se dirigieron Galdós, Unamuno, Valle Inclán, y que por serlo se hicieron historia de su comunidad y de sus ansiedades.

El principal mérito de Ricardo Salvat estriba, aparte de los propios conocimientos técnicos de su oficio en haber sabido beber en las aguas de Espriu, en haber comprendido que en aquellos poemas, en aquellos cuentos, en aquella prosa había algo más que puro juego literario. En haber sabido penetrar tan luminosamente la soledad del gran escritor catalán.

Posiblemente, de todo el espectáculo, lo que mejor defina la obra de Salvador Espriu, sea el fragmento de "Tereseta que baixava les escales", esa maravillosa encarnación del tiempo doloroso gravitante sobre seres condenados a pasar por la vida, a bajar unas escaleras, hacia el hondo pozo de la muerte. Ese pasaje está hecho con la más íntima y clara experiencia de un autor acostumbrado a mirar la condición triste del hombre, con ojos de piedad y sabiduría, y con una lejana explosión de impotencia rebelde que se traducirá en culto a la muerte, que también quisiera ser un conjuro para salvar a las criaturas humanas de su inevitable desgracia. He aquí una postura españolísima, arraigada fuertemente en una tradición, que nos hace escuchar con toda claridad la voz de Salvador Espriu, un escritor que España podría presentar dignamente como candidato al Premio Nobel de Literatura.

JOSÉ MARÍA RODRÍGUEZ MÉNDEZ